

Türk ve İslam Eserleri Müzesinde Bulunan Bir Fatih Kütüphanesi Kataloğu (TIEM Yazma 2216)*

YOICHI TAKAMATSU

Tokyo University of Foreign Studies.

(ytakamatsu@aa.tufs.ac.jp) ORCID: 0009-0005-2024-4429.

“ ” Takamatsu, Yoichi. “Türk ve İslam Eserleri Müzesinde Bulunan Bir Fatih Kütüphanesi Kataloğu (TIEM Yazma 2216).” *Zemin*, s. 7 (2024): 156-177.
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12518739>.

* Bu çalışma JSPS KAKENHI Grant Number JP23K00865 tarafından desteklenmiştir.

Kütüphane koleksiyonlarının oluşumu ve dönüşümü incelenirken kütüphane kataloglarından yararlanılması elzemdir. 2022’de yayımlanan “I. Mahmûd’un Kurduğu Üç Kütüphane: Ayasofya, Fatih, Galatasaray Kütüphaneleri” başlıklı makalede Fatih Kütüphanesi’nin kuruluşu ve koleksiyonunun oluşumunu ortaya çıkarmak için o dönemde hazırlanmış ve şu anda Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunan kataloglarından, özellikle SK-Yazma Bağışlar 241 ve SK-Yazma Bağışlar 242 nüshaları üzerinde çalıştım. Bu kataloglar sayesinde koleksiyonun I. Mahmûd’un 1742, 1749 ve 1751 tarihlerinde bağışladığı kitaplar ile Fatih ve Şehzade camilerinden devredilen kitaplardan oluşturulduğunu tespit ettim.¹ Ancak makaleyi yazarken elimde olmayan nedenlerle Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde (TİEM) yazma hâlinde bulunan 2216 numaralı *Fatih Kütüphanesi Kataloğu*’nu inceleme fırsatım olamamıştı. Bu araştırma notunda ise TİEM’de bulunan *Fatih Kütüphanesi Kataloğu*’nu Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki 2022 tarihli makalede ayrıntılı incelediğim diğer kataloglarla karşılaştırıp değerlendirmek istiyorum. Zira diğer kataloglardan büyük bir ihtimalle yaklaşık yedi yıl sonra (19 Nisan 1749-11 Nisan 1750) sonra hazırlanan bu katalog, içerdiği farklı ve yeni bilgilerle Fatih Kütüphanesi koleksiyonunun oluşumu ve gelişimini takip etmemize fırsat vermektedir.

TİEM Yazma 2216 Nüshasının Özellikleri

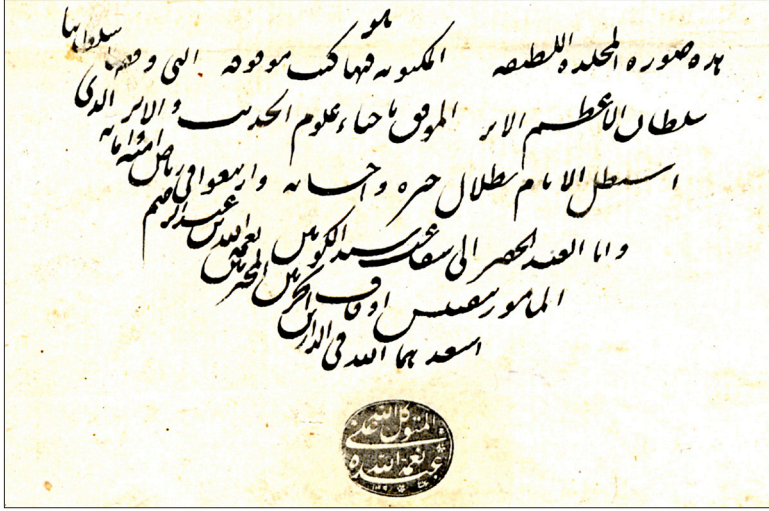
Bilindiği kadarıyla TİEM 2216 numaralı yazma nüshası hakkında Nimet Bayraktar’ın yazma kütüphane katalogları listesi dışında hiçbir çalışma yapılmamıştır.² Dolayısıyla burada nüshanın ayrıntılı bir şekilde tanıtılması gerekmektedir.

Eserin 1a sayfasında “Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi” damgası üzerine yapıştırılan silinmiş 3543 numaralı etiket, silinmiş T680 numaralı etiket ve bugünkü demirbaş numarasını işaret eden T 2216 numaralı etiket yer almaktadır. 3543 numarası, nüshanın 28 Temmuz 1337 (1921) tarihinde “Mebânî-i Hıyriyye Müdüriyyeti’nden” Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi’ne devredildiğinde konulan eski

1 Yoichi Takamatsu, “I. Mahmûd’un Kurduğu Üç Kütüphane: Ayasofya, Fatih, Galatasaray Kütüphaneleri,” *Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları: İtibar ve İhtiras*, haz. Tülay Artan ve Hatice Aynur (İstanbul: Dergâh, 2022), 43-129. Fatih Kütüphanesi konusunda ayrıca bkz. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*. 3. bs. (İstanbul: Timaş, 2020), 255-258.

2 Nimet Bayraktar, “Yazma ve Basma Kütüphane Fihristleri,” *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 21 (Aralık 1982): 129-130.

demirbaş numarası olsa gerektir.³ Aynı sayfada Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Ni-
metullâh Efendi'nin (ö. 1773) Arapça tasdiki ve mührü yer alırken I. Mahmûd'un
vakıf mührünün bulunmaması dikkat çeker (Görsel 1).⁴

Görsel 1: Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Nimetullâh Efendi'nin tasdiki (TİEM Yazma 2216, yk. 1a).

Tasdikin Arapça metni ve Türkçesi şu şekildedir:

هو
هذه صورة المجلدة اللطيفة المكتوبة فيها كتب موقوفة التي وقفها سلطاننا
سلطان الاعظم الاثر الموفق باحياء علوم الحديث والاثر الذي
استظل الانام بظلال خيره واحسانه واربتعوا في رياض امنه وامانه
وانا العبد الحقير الى شفاعة سيد الكونين
المامور بتفتيش اوقاف الحرمين المحترمين نعمة الله بن عبد الرحيم
اسعدهما الله في الدارين

المتوكل على الله
عبد نعمة الله

3 Bkz. VGMA, defter 2213 (Evkaf-ı İslamiye Müzesi Esas Defteri Sureti), 122.

4 Buna karşın SK-Yazma Bağışlar 241 ve SK-Yazma Bağışlar 242'nin 1b sayfasında I. Mahmûd'un vakıf mührü yer almaktadır. I. Mahmûd'un vakıf mührü için bkz. Günay Kut ve Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984), 31-34. Ayrıca Nimetullâh Efendi için bkz. Ârif Hikmet, *Tezkire-i Şu'arâ, İnceleme-Çeviriyazı-İndeksli Tıpkıbasım*, haz. Sadık Erdem (Ankara: TTK, 2014), 127-129, 62a-63a.

(Bu latif ciltlenmiş surette; hadis ilimlerini ihya etmek amacıyla, hayır ve ihsanının gölgesinde yaratılmışların gölgelendiği, güven ve emniyetinin bahçelerinde yaşadıkları ulu eserli padişahımızın vakfettiği kitaplar yazılmıştır.

Ben, dünya ve ahiretin efendisinin şefaatine muhtaç, değersiz kul, Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Nimetullâh b. Abdurrahîm'im.

Allah ikisini de iki cihanda mutlu eylesin.

[mühür]

el-Mütevekkil 'ale'llâh 'abduhu Ni'metullâh).

Yukarıda görüleceği üzere tasdik metninde iki husus dikkat çeker. Birincisi nüshanın önceden hazırlanan bir kataloğun sureti olduğu bilgisinin verilmesi, ikincisi kitapları kütüphaneye bağışlayan I. Mahmûd'un hadis ilimlerini ihya ettiğinin vurgulanmasıdır ki böylece padişahın kurduğu kütüphanelerde *Şahîhu'l-Buĥârî*'nin okutulması ve kütüphanelere en çok hadis kitaplarını bağışlamasına işaret edilir.⁵

Bu tasdik TIEM 2216 numaralı yazma kataloğun Kasım 1147-Eylül 1752 tarihleri arasında hazırlandığı tarihini tespit etmemizi sağlar. Zira, Nimetullâh Efendi bu tarihlerde Evkaf-ı Haremeyn müfettişliği görevindedir.⁶ 2022 tarihli makalemde ise asıl kütüphane kataloğu olan SK-Yazma Bağışlar 241'in 1a sayfasında Rumeli Kazaskeri Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi (ö. 1749, görevi: 27 Şubat 1743-12 Mart 1744), Anadolu Kazaskeri Bolevîzâde Mehmed Emîn Efendi (ö.1748, görevi: Haziran 1742-Ağustos 1743) ve Evkaf-ı Haremeyn müfettişi el-Hac Halîl Efendi'ye (görevi: Mart 1743-Eylül 1744) ait Arapça tasdik ve mühürler; suret kataloğu olan SK-Yazma Bağışlar 242'de el-Hac Halîl Efendi'nin tasdiki ve mühürünü tespit ettim. Görev tarihleri sayesinde söz konusu iki kataloğun Mart-Ağustos 1743 tarihleri arasında yazıldığını ortaya çıkardım.⁷ Dolayısıyla TIEM 2216 nüshasının, SK-Yazma Bağışlar 241 ve SK-Yazma Bağışlar 242'den

5 Bkz. Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane", 45, 51, 103-104.

6 Nimetullâh Efendi'nin müfettişliği için bkz. Yoichi Takamatsu, "I. Mahmûd Döneminde Aya-sofya Kütüphanesi ve Koleksiyonu," *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar: I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754)*, haz. Hatice Aynur (İstanbul: Dergâh, 2020), 1:355. Ârif Hikmet, *Tezkire-i Şu'arâ*, 162'deki "Dârü's-sâ'ade Ağası Maqtûl Beşîr Ağa vakıtlarında beş buçuk sene miqdârı [Evkâf-ı] Haremeyn müfettişi olmağla imtiyâz-ı şöhret ü şân" ifadesi görev süresi konusunda hatalı olduğu hâlde, I. Mahmûd döneminde en uzun müddet görev yapan Nimetullâh Efendi'nin başarısını işaret eder.

7 Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 71-72. Bolevîzâde Mehmed Emîn Efendi'nin Anadolu Kazaskerliğinden ayrıldığı tarihi, kendisine ait Anadolu Kazaskeri rûznâmçesine (SK-Nuruosmaniye 5194-41) dayanarak düzeltilmiştir.

birkaç yıl sonra, özellikle Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Nimetullâh Efendi'nin denetiminde Fatih Kütüphanesi kataloğunun yeniden hazırlanmasıyla meydana getirildiğini öne sürmek mümkün olmaktadır.

Yine yayımlanmış çalışmamda Bayraktar'ın verdiği bilgilere dayanarak bu nüshanın, kütüphane kuruluşunda hazırlanan kataloglar arasında 583x250 ebadında 139 yapraklı olan SK-Yazma Bağışlar 241 ve 592x250 ebadında 145 yapraklı olan SK-Yazma Bağışlar 242 nüshalarına benzemekte, icmal olarak değil kapsamlı katalog hâlinde kaleme alındığını tahmin etmiştim.⁸ Vişne renkli, meşin ciltli olan TİEM Yazma 2216 nüshası, Bayraktar'a göre 585x235 ebadında 128 yapraklıdır. Fakat tespitime göre yazmanın 138 yaprağı mevcuttur.

TİEM 2216 nüshanın birinci kısmında (yk. 1b-71a) I. Mahmûd'un bağışladığı kitaplar, ikinci kısmında (yk. 71b-129b) Fatih Camii'nden devredilen kitaplar, üçüncü kısmında (yk. 130b-138a) ise Şehzade Camii'nden devredilen kitaplar kaydedilmiş olup katalog toplam üç koleksiyondan gelen yazmaları ihtiva etmektedir. Bu arada, SK-Yazma Bağışlar 241 numaralı katalogda bu üç ana koleksiyondan başka Ferâizî el-Hac Hüseyin Efendi'nin 1764'te Fatih Kütüphanesi'ne vakfettiği kitapları da içerdiğini belirtmek gerekir. SK-Yazma Bağışlar 242 numaralı kataloga ise Darphane Nâzırı İbrâhîm Sârım Efendi'nin 1813'te vakfettiği kitapları da eklenmiştir.⁹ TİEM Yazma 2216'da I. Mahmûd döneminden sonra Fatih Kütüphanesi'ne bağışlanan kitapların hiçbirinin kaydedilmemiş olması dikkat çeker.

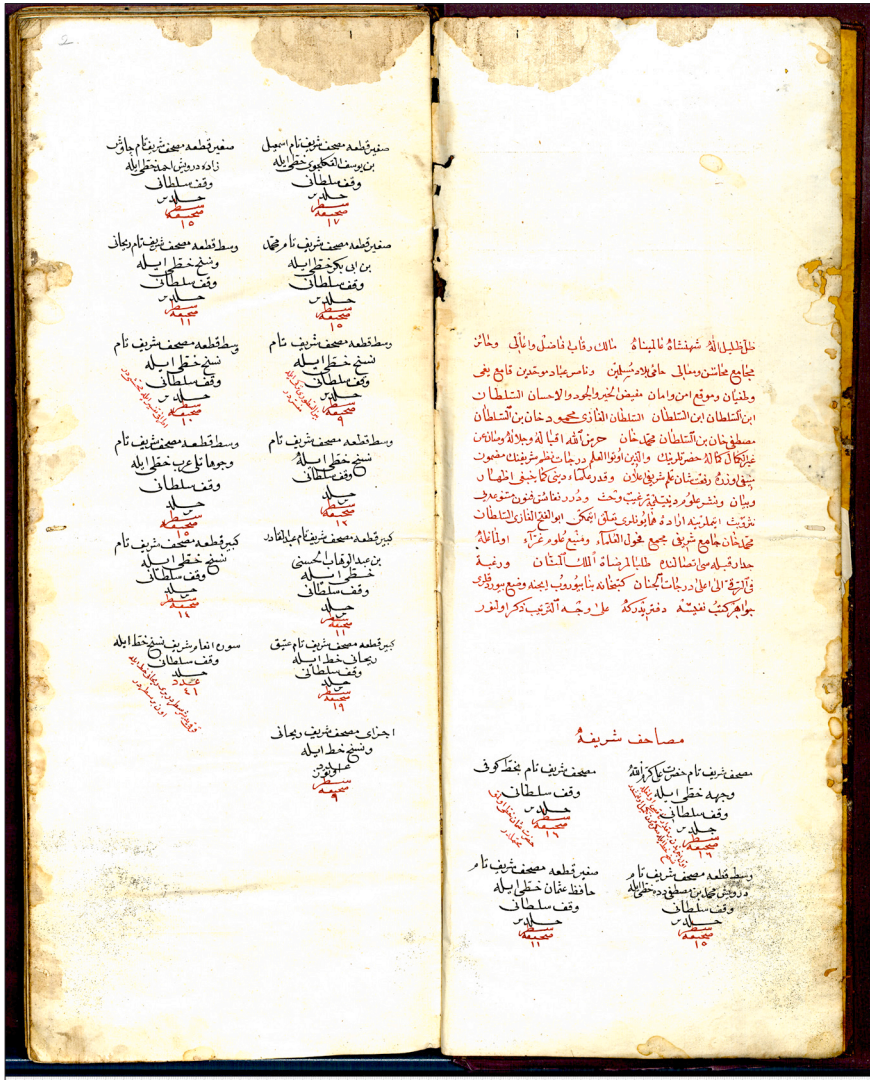
TİEM Yazma 2216'nın I. Mahmûd'un bizzat bağışladığı kitaplara ait birinci kısmının ilk sayfasının (1b) üst kısmının boş bırakıldığı ve sonrasında mukaddimenin kırmızı mürekkeple yazıldığı görülür. (Görsel 2).

Ayrıca eserin Fatih Camii'nden devredilen kitapların listesinin başladığı ikinci kısmının başında da, yani 71b sayfasının üst kısmında yine aynı yazım şekli görülür. Öte yandan SK-Yazma Bağışlar 241'in her iki kısmının başına I. Mahmûd'un çerçevesiz hatt-ı hümayûnu kaydedilmiş fakat SK-Yazma Bağışlar 242'ye bunlar kaydedilmemiş ve boşluk bırakılmıştır. Bu bakımdan TİEM Yazma 2216'nın, SK-Yazma Bağışlar 242'ye daha çok benzediği söylenebilir.¹⁰

⁸ Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 68.

⁹ Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 72-73.

¹⁰ Her üç nüshanın da Şehzade Camii'nden devredilen kitaplara ait olan üçüncü kısmında I. Mahmûd'un hatt-ı hümayûnu yer almamaktadır.

Görsel 2: Katalogun mukaddimesi ve Kur'an kayıtları (TİEM Yazma 2216, yk. 1b -2a).

Yayımladığım makalede ayrıntılı olarak ele aldığım katalogun mukaddimesinde kütüphanenin kuruluşunda I. Mahmûd'un bağışladığı kitaplar ile birlikte Fatih Camii'nde yer alan eski kitapların kütüphaneye konulduğu açıklanmaktadır. TİEM Yazma 2216'da 1b'de bulunan bu mukaddime metni "zıkr olunur" ifadesi ile biter. Öte yandan SK-Yazma Bağışlar 241'in 1b sayfasında yer alan mukaddime

“zıkr ü beyân olunur ve tafşil ü ‘ayân kılnur” ifadesiyle biterken, SK-Yazma Bağışlar 242’de ise “zıkr olunur” ifadesiyle sona erer.¹¹ Her iki nüshadaki farklı mukaddime bitişi, TİEM Yazma 2216, yk. 1b’deki mukaddimenin kütüphanenin asıl kataloğu olan SK-Yazma Bağışlar 241’den değil, suret nüshası niteliğinde olan SK-Yazma Bağışlar 242 nüshasından kopyalanarak hazırlandığını gösterir.

Ayrıca TİEM Yazma 2216’nın I. Mahmûd’un bağışladığı kitapları içeren birinci kısmında kitapların 20 başlık altında (Maşâhif-i şerife, kütübü’t-tefâsiri’ş-şerife, kütübü’l-ahādîsî’ş-şerife, kütübü’l-fıkhî’ş-şerife, kütübü uşûli’l fıkhî’ş-şerife, kütübü’l-keâm, kütübü’t-taşavvuf, kütübü’t-ta’bir, kütübü’l-edebiy-yât, kütübü’l-muhâzarât, kütübü’t-tevârîh, kütübü’l-luğa, kütübü’l-ıttıbb, kütübü’l-manıık, kütübü’l-hikme, kütübü’l-hey’et ve’l-hendese, kütübü’n-nücüm, kütübü’l-me’ânî, kütübü’ş-şarf, kütübü’n-naııv) sıralanması da dikkat çekicidir. Bunlardan “kütübü uşûli’l fıkhî’ş-şerife” başlığı altında kaydedilmiş olan kitaplar, SK-Yazma Bağışlar 241 kataloğunda bağımsız bölüm içinde toplanmayarak “kütübü’l-fıkhî’ş-şerife” arasına dâhil edilmiştir. SK-Yazma Bağışlar 241’de kitaplar bu şekilde, 19 başlık altında sıralanırken, SK-Yazma Bağışlar 242’de de “kütübü uşûli’l fıkhî’ş-şerife” de dâhil olmak üzere 20 başlık altında sıralanması, TİEM Yazma 2216’nın SK-Yazma Bağışlar 242’ye dayandığının bir başka işaretidir.¹²

TİEM Yazma 2216’daki bibliyografik künyelerinin kayıt biçimi, SK-Yazma Bağışlar 241 ve SK-Yazma Bağışlar 242 kataloglarında da görüldüğü gibi, her sayfaya çift sütun hâlinde ve on altı kayıt olmak üzeredir. Ancak TİEM Yazma 2216’nın her sayfasında boşluk konulmayarak hazırlanmış olması, SK-Yazma Bağışlar 241 ve SK-Yazma Bağışlar 242 kataloglarında da görülmeyen bir özelliktir. Her bibliyografik künye, siyah mürekkeple ters üçgen biçiminde yazılmıştır. Bunlarda, basit bir şekilde eserin ve müellifin adı, (sadece birinci kısmında) nüshanın tam olup olmadığı, kullanılan hat türü, vâkîfî (“vaııf-ı sulııânî”, “vaııf-ı Çelebi-zâde” vs.), cilt sayısı ve en altta kırmızı mürekkep ile “saıır-ı şaııhîfe” ibaresi ile her sayfadaki satır sayısı yer alır (Görsel 2).¹³

Üç katalogda bibliyografik künyelerinin kaydediliş tarzı dikkatle karşılaştırıldığında, TİEM Yazma 2216’daki künyelerin sayı ve sırası, SK-Yazma Bağışlar

11 Takamatsu, “I. Mahmûd’un Kurduğı Üç Kütüphane,” 70-71; 121-122 (Ek 5). Ancak Ek 5’in kaynağı SK-Yazma Bağışlar 241 değil, SK-Yazma Bağışlar 242 olmalıdır.

12 Takamatsu, “I. Mahmûd’un Kurduğı Üç Kütüphane,” 73.

13 Takamatsu, “I. Mahmûd’un Kurduğı Üç Kütüphane,” 75.

241'inkilerden oldukça farklı olduğu, fakat SK-Yazma Bağışlar 242'ninkilerle bazı istisnalar dışında (aşağıda görüleceği gibi I. Mahmûd tarafından 1749'da bağışlanan kitapların bir kısmı) neredeyse eşleştiği görülür. Mesela, I. Mahmûd'un 1742'de bağışladığı kitaplar arasında birden fazla nüshası olan eserlerden bazıları hem TİEM Yazma 2216'da hem de SK-Yazma Bağışlar 242'de ayrı künyelerle kaydedilirken, SK-Yazma Bağışlar 241'de bunların tek künye hâline getirildiği görülmektedir.¹⁴ TİEM Yazma 2216'ya göre 1742'de bağışlanan kitapların künye sayısı 1322, 1749'de bağışlananların künye sayısı 603, Fatih Camii'nden devredilenlerin künye sayısı 1653, Şehzade Camii'nden devredilenlerin künye sayısı 126 olup toplam sayı 3704'e çıkmaktadır (Tablo 1).

Ayrıca üç eserin bir araya toplandığı *Kitâb-ı Mufaşşal ve İmtihânü'l-Ezkiyâ* ve *Risâle-i Etbâ' ve'l-Müzâvece* cildin künyesi (SK-Fatih 5135), TİEM Yazma 2216 ve SK-Yazma Bağışlar 242'de nahiv başlığı altında bulunurken, SK-Yazma Bağışlar 241'de yanlış olarak sarf bölümünde yer almaktadır.¹⁵ Ayrıca, TİEM Yazma 2216 ve SK-Yazma Bağışlar 242'de hadis başlığı altında 29 satırlık *Kitâb-ı Ahsenü'l- Hadîs* li-Oğçu-zâde ile 14 satırlık *Kitâb-ı Fezâ'ilü'l-Cihâd* toplanarak iki ciltlik tek künye hâlinde kaydedildiği hâlde, her iki katalogda *Kitâb-ı Ahsenü'l- Hadîs* li-Oğçu-zâde'nin 25 satırlık nüshası ayrı künye olarak yazılmıştır. Öte yandan SK-Yazma Bağışlar 241'de 25 satırlık ve 14 satırlık *Kitâb-ı Ahsenü'l- Hadîs* li-Oğçu-zâde iki cilt eser tek künye hâlinde kaydedilirken, 29 satırlık *Kitâb-ı Fezâ'ilü'l-Cihâd* ise ayrı bir künye olarak yazılmıştır. Katalogda yer alan bu bilgileri Fatih Koleksiyonu'ndaki yazma nüshalarla karşılaştırılınca, *Kitâb-ı Ahsenü'l- Hadîs* li-Oğçu-zâde'nin 25 ve 29 satırlık iki nüshasının kuruluş aşamasında koleksiyona bağışlandığı anlaşılır. Bu durum, TİEM Yazma 2216 ve SK-Yazma Bağışlar 242'deki kayıtların daha güvenilir olduğunu gösterir.¹⁶

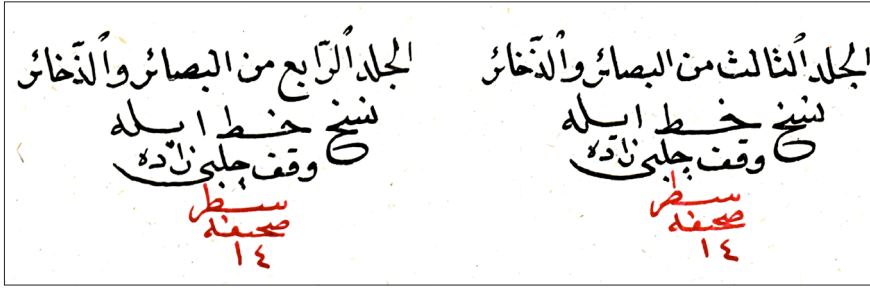
14 Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 83-85.

15 TİEM Yazma 2216, bk. 68a; SK-Yazma Bağışlar 242, bk. 71b; SK-Yazma Bağışlar 241, 68b. Ayrıca bkz. Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 84. Öte yandan, SK-Fatih 5135'de kayıtlı nüshayı incelediğimizde Zemahşeri'nin (ö.1143) *el-Mufaşşal fi Şmâ'ati'l-I'râb*'i, müellifi belli olmayan *el-Muhtaşar* ve İbn Fâris'in (ö. 1004) *el-Etbâ' ve'l-Müzâvece*'si olmak üzere üç eseri içerdiği görülür.

16 TİEM Yazma 2216, bk. 10b; SK-Yazma Bağışlar 242, bk.11b; SK-Yazma Bağışlar 241, bk. 11b. Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 84'de verdiğim bilginin şöyle düzeltilmesi gerekiyor: Bugün Fatih Kütüphanesi Koleksiyonu arasında I. Mahmûd'un vakıf mührünü ve dönemin Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Derviş Mustafa'nın tasdikini taşıyan sadece 25 satırlık ve 29 satırlık *Kitâb-ı Ahsenü'l- Hadîs* mevcuttur (SK-Fatih 677, SK-Fatih 678). SK-Yazma Bağışlar 241, bk.

Fatih Camii'nden devredilen kitaplardan Ebu Hayyân'ın (ö. 1023) *el-Beşâ'ir ve'z-Zeḥâ'ir*'inin üçüncü ve dördüncü ciltleri (SK-Fatih 3697, SK-Fatih 3698), SK-Yazma Bağışlar 241'de bulunmazken, TİEM Yazma 2216 ve SK-Yazma Bağışlar 242'ye kaydedilmiştir (Görsel 3).¹⁷

Görsel 3: *el-Beşâ'ir ve'z-Zeḥâ'ir*'in üçüncü ve dördüncü cildin kayıtları (TİEM Yazma 2216, yk. 117a).

Ayrıca Şehzade Camii'nden devredilen kitaplardan İbrâhîm Halebî'nin (ö. 1547) *Ni'metü'z-Zerî'a* (SK-Fatih 2880) adlı eseri SK-Yazma Bağışlar 241'de bulunmaz fakat hem TİEM Yazma 2216'ya hem de SK-Yazma Bağışlar 242'ye kaydedilmiştir.¹⁸

Bütün bunlar TİEM Yazma 2216'nın asıl kütüphane kataloğu olan SK-Yazma Bağışlar 241'e değil suret kataloğu olan SK-Yazma Bağışlar 242'e dayanılarak hazırlandığına işaret etmektedir.

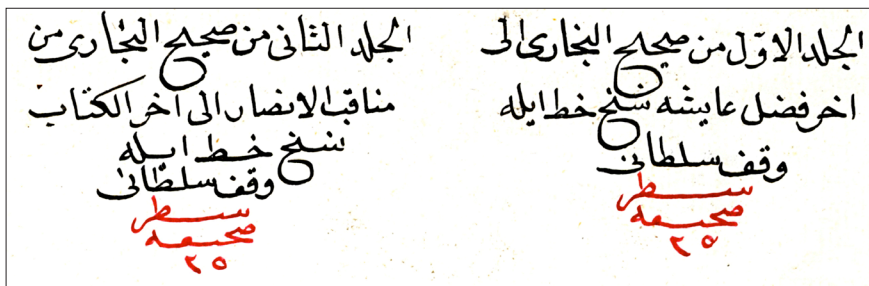
11b sayfasında yer alan 29 satırlık *Kitâb-ı Fezâ'ilü'l-Cihād, Kitâb-ı Aḥsenü'l-Ḥadis* li-Oḳçu-zâde'nin yanlış kayıt olması gerekir. Zira, Fatih Kütüphane Koleksiyonu arasında 23 satırlık ve 25 satırlık *Kitâb-ı Fezâ'ilü'l-Cihād* bulunmakta ve SK-Fatih 3473 numaralı 23 satırlık nüshada Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Mustafâ Tâhir'in tasdiki bulunduğu için Galatasaray Kütüphanesi'nden geçen nüsha olduğu anlaşılır. Bkz. SK-Yazma Fihrist 25-5, yk. 14a. SK-Fatih 3474'teki *Fezâ'ilü'l-Cihād*'ın 25 satırlık nüshasında ise I. Mahmûd'un vakıf mührünün olmaması ve sadece es-Seyyid İbrâhîm'in mührünü taşıması sonradan bağışlandığı gösterir. 14 satırlık *Kitâb-ı Fezâ'ilü'l-Cihād* nüshası günümüze gelmemiştir. 17 TİEM Yazma 2216, yk. 117a; Yazma Bağışlar 242, yk. 120b. Büyük ihtimalle söz konusu iki cilt Yazma Bağışlar 242, yk. 120b sayfasının alt kısmında yer alan boş yere sonradan kaydedilmiştir. Bu sayfada istisna olarak 18 künye kayıtlıdır. Yazma Eserler Veritabanı'nda bulunan görüntüde SK-Yazma Bağışlar 242, yk. 120b sayfasının alt kısmı kesildiği için okunamamaktadır.

18 TİEM Yazma 2216, yk. 136a; Yazma Bağışlar 242, yk. 141a.

TİEM Yazma 2216 ve SK-Yazma Bağışlar 242'nin Karşılaştırılması

TİEM Yazma 2216 ile SK-Yazma Bağışlar 242 nüshaları birbirine büyük bir ölçüde benzediği hâlde dikkatle karşılaştırılınca aralarında az da olsa farklar bulunduğu görülür. Bu farklılıkların en önemlilerinden biri, TİEM Yazma 2216'da Yûsuf Efendizâde Abdullâh Hilmî (ö. 1753/54) tarafından kaleme alınan 30 ciltlik *Necâhu'l-Kârî li-Şahîhi'l-Buḥârî*'nin (SK-Fatih 844-873) müellif nüshasının kaydedilmemiş olmasıdır.¹⁹ Müellifi tarafından I. Mahmûd'a takdim edilen bu nüsha, padişahın emriyle kütüphaneye konulup SK-Yazma Bağışlar 242 kataloğuna 27 Nisan 1751'de kaydedildiği dikkate alındığında, TİEM Yazma 2216 nüshasının bu tarihten önce tamamlanma ihtimalini akla getirmektedir. Dolayısıyla TİEM Yazma 2216'ya SK-Yazma Bağışlar 242'de bulunan bir künye kaydedilmemiştir.²⁰

Her iki nüshanın bibliyografik künye kayıtlarındaki notlar dikkatle incelendiğinde, TİEM Yazma 2216'da bulunmayan bir notun Yazma Bağışlar 242'de yer aldığı görülür. Bu da nüshanın tamamlandığı tarih konusunda bir başka ipucu daha sunmaktadır. Yazma Bağışlar 242, yk. 8b'de kaydedilen iki *Şahîhu'l-Buḥârî* künyesinin yanına konulan "şuffe-i hümâyûnda kırâ'at olunmağ için ihrâc olunmuşdur fi 4 Ca sene 1163 (11 Nisan 1750)" notu TİEM Yazma 2216'de yer almamaktadır (Görsel 4, Görsel 5).²¹

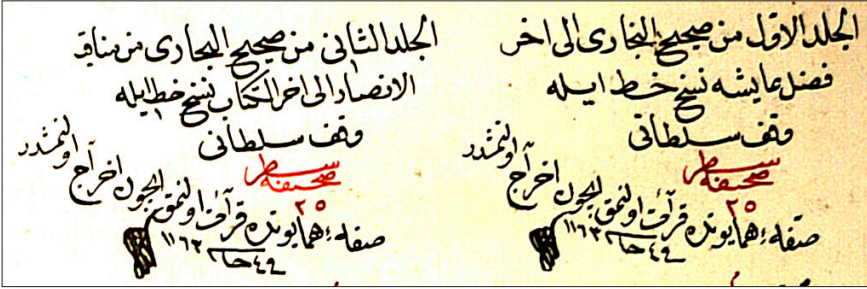

Görsel 4: *Şahîhu'l-Buḥârî*'nin iki kaydı (TİEM Yazma 2216, yk. 7b).

19 Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 80-81.

20 *Necâhu'l-Kârî li-Şahîhi'l-Buḥârî*, SK-Yazma Bağışlar 241, yk.13b'de de kayıtlıdır.

21 *Şahîhu'l-Buḥârî*'ye konulan söz konusu notlar SK-Yazma Bağışlar 241, yk. 8'de de yer almaktadır.

Görsel 5: Kütüphaneden çıkarılan *Şahîhu'l-Buḥārî*'nin iki kaydı
(SK- Yazma Bağışlar 242 yk. 8b).

Bu ifadeler TİEM Yazma 2216 nüshasının söz konusu iki ciltlik *Şahîhu'l-Buḥārî*'nin kütüphaneden çıkarılmadan yani 11 Nisan 1750'den önce tamamlandığına işaret eder.

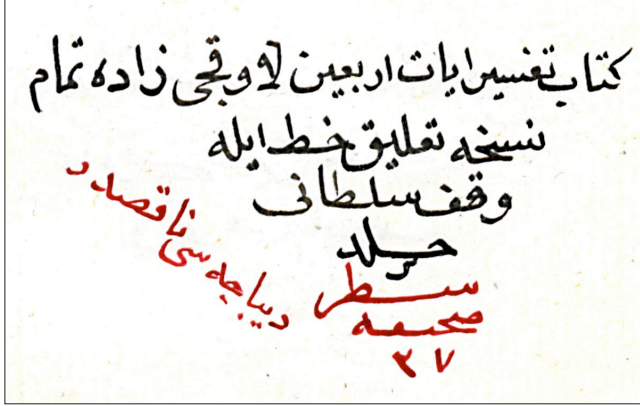
Önceki çalışmamda tespit ettiğim gibi, 1829'da Fatih Kütüphanesi'nin I. Mahmûd tarafından bağışlanan kitaplar için yapılan sayım sonucunda SK-Yazma Bağışlar 242 kataloğunun künye kayıtlarının yanına çok sayıda işaretler ve notların konulması söz konusu olmuştur. Mim (mevcud) veya Lam-elif (lâ-mevcud) işaretleri, satır sayısı veya hattın çeşidini düzeltme notları, mührün eksikliğini işaret eden notlar, asıl defter olan SK-Yazma Bağışlar 241'de hiç bulunmamaktadır. Bu notların SK-Yazma Bağışlar 242'ye özel olduğunu söyleyebiliriz.²² Bunlar 11 Nisan 1750'den önce tamamlanan TİEM Yazma 2216'da da bulunmadığı için, 1829'da Fatih Kütüphanesi'nde yapılan genel sayımın neticesinin hiç yansımadığı anlaşılır.

Ancak TİEM Yazma 2216'nın bazı sayfalarında kırmızı mürekkeple yazılan notların yer alması dikkat çekicidir. Mesela TİEM Yazma 2216'nın 1b-2a sayfalarında *Kur'ân* künyelerinin yanına diyagonal şekilde kırmızı mürekkeple düşülmüş beş not görülmektedir (Görsel 2). Bunlardan 1b'deki Hz. Alî ve Hz. Osmân'ın kalemle yazılan nüshalara konulan iki not SK-Yazma Bağışlar 241'de de bulunurken, 2a'daki üç not ise sadece SK-Yazma Bağışlar 242 ile ortaktır. Bunların dışında, TİEM Yazma 2216'da nüshanın eksikliği ve dili konularında altı not yer alır ve bu notların hepsi SK-Yazma Bağışlar 242'de de mevcuttur (Görsel 6).²³ Sadece

22 Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 81-83.

23 Bu notlar, "Türkîdir," "Dibâcesi nâkışdır," "Evvelinden bir miqdâr nâkışdır" (iki yerde) ve "Evvelinden nâkışdır," "Arabî" şeklindedir. Bkz. TİEM Yazma 2216, yk. 3b, 4a, 48b, 78b, 135b; SK-Yazma Bağışlar 242, yk. 3b, 4a, 50b, 82b, 140b.

TİEM Yazma 2216'ya mahsus bulunan hiçbir notun olmamasından dolayı, nüsha üzerindeki bütün notların SK-Yazma Bağışlar 242'den kopyalandığı söylenebilir.

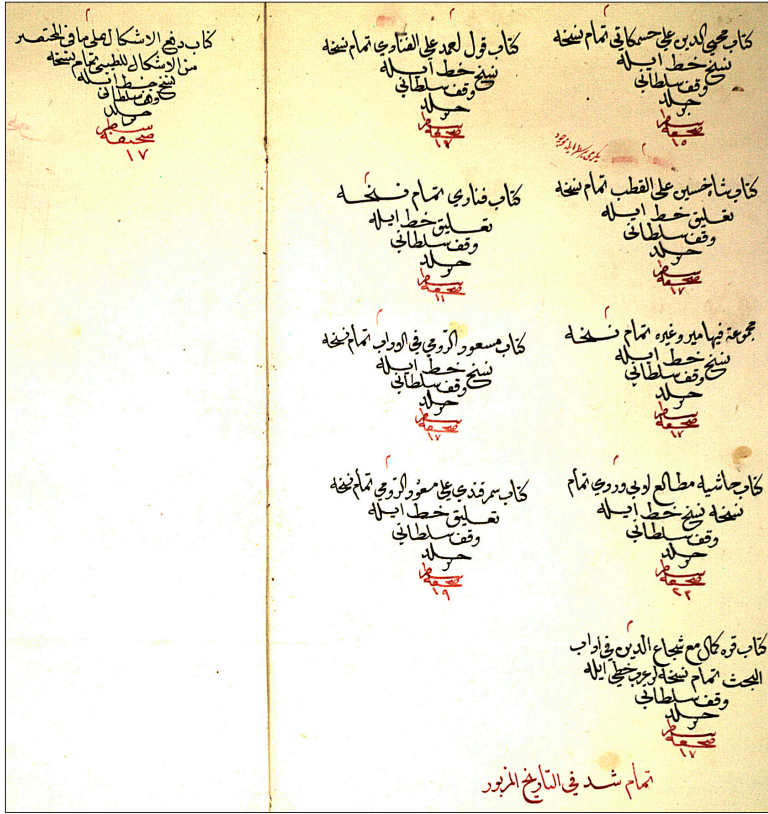
Görsel 6: "Dībācesi nāqışdır" ibareli bir not (TİEM Yazma 2216, yk. 4a).

TİEM Yazma 2216 ve SK-Yazma Bağışlar 242 karşılaştırılırken, 1749'da I. Mahmûd tarafından bağışlanan kitapların kaydediliş tarzına da dikkat etmek gerekir. Daha önce tespit edildiği gibi hem SK-Yazma Bağışlar 241'de ve hem de SK-Yazma Bağışlar 242'de kütüphanenin kuruluşunda bağışlanan kitapların kayıtlarına ek olarak, sonradan bağışlanan kitapların kayıtları da bulunur. Bunlar "şoıradan vaz' olunan kütübü... fi ğurre-i Ca sene 1162 (19 Nisan 1749)" şeklindeki başlıklar altında kaydedilmektedir. TİEM Yazma 2216'da da sonradan bağışlanan kitapların aynı şekilde kayıtlı bulunması, katalog nüshasının 19 Nisan 1749 tarihinden sonra tamamlandığını gösterir. Dolayısıyla TİEM Yazma 2216 nüshasının Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Nimetullâh Efendi'nin denetimi altında 19 Nisan 1749-11 Nisan 1750 arasında hazırlanmış olduğuna şüphe yoktur.

SK-Yazma Bağışlar 241 ve SK-Yazma Bağışlar 242 kataloglarında yer alan "şoıradan vaz' olunan" notunu içeren bibliyografik künyelerin ait olduğu yazma nüshalar incelendiğinde, bu nüshaların üzerinde Evkaf-ı Haremeyn müfettişlerinden yukarıda adı geçen Nimetullâh Efendi'nin tasdikinin bulunduğu görülür. Kuruluşta bağışlanan çekirdek koleksiyondaki kitapların kaydedildiği kataloğa dikkatle bakıldığında orijinal yapraklarının arasına, sonradan bağışlanan kitapların kaydedildiği yaprakların yapıştırılarak yerleştirildiği görülür. Bundan dolayı sonradan bağışlanan kitapların kaydedildiği her bölümün son sayfasında "tamām şüd fi't-tārīhi'l-mezbūr" notu konulurken bazen bunu takip eden yaprağın "a"

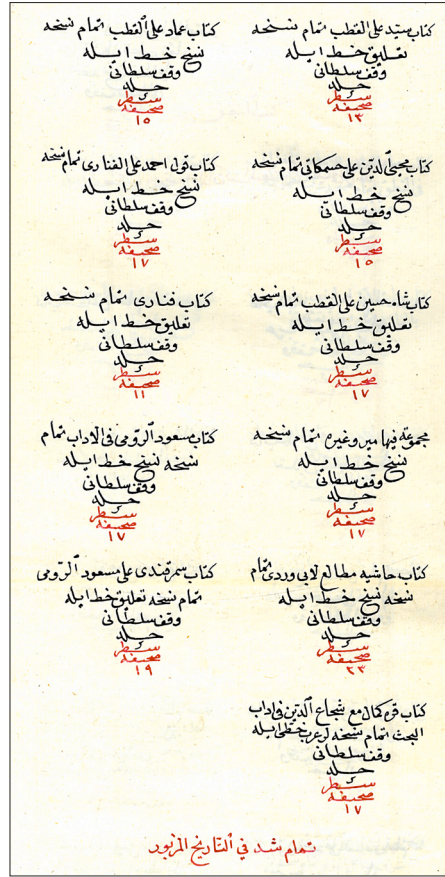
Görsel 8: Sonradan bağışlanan mantık kitap kayıtlarının devamı (sağ) ve kuruluşunda bağışlanan mantık kitap kayıtlarının devamı (sol) (SK-Yazma Bağışlar 242, 64b-65a).

Öte yandan TIEM Yazma 2216'da ise sonradan bağışlanan kitapların kaydedildiği yaprakların orijinal yaprakların arasına yapıştırılarak yerleştirilmediği dikkati çeker. Bundan dolayı örneğin SK-Yazma Bağışlar 242'de mantık kitapları başlığında kuruluşta bağışlanan kitapların künye kayıtları arasına sonradan bağışlananların kayıtların konulmasına karşın, TIEM Yazma 2216'da her iki gurubun düzenli bir şekilde ayrı ayrı sıralandığı görülür (Görsel 9, Görsel 10). Bu nedenle TIEM Yazma 2216 nüshasının SK-Yazma Bağışlar 242 kataloğunun daha düzenli bir şekilde hazırlanmış bir kopyası olduğunu ileri sürebiliriz.²⁴

24 Ancak TIEM Yazma 2216'da bile sonradan bağışlanan fıkıh ve tasavvuf kitap künyeleri SK-Yazma Bağışlar 242'de olduğu gibi kuruluşunda bağışlananların kitap künye kayıtlarının arasına kaydedilmiştir. Bkz. TIEM Yazma 2216, yk. 22b-23a, yk. 37b-38a.

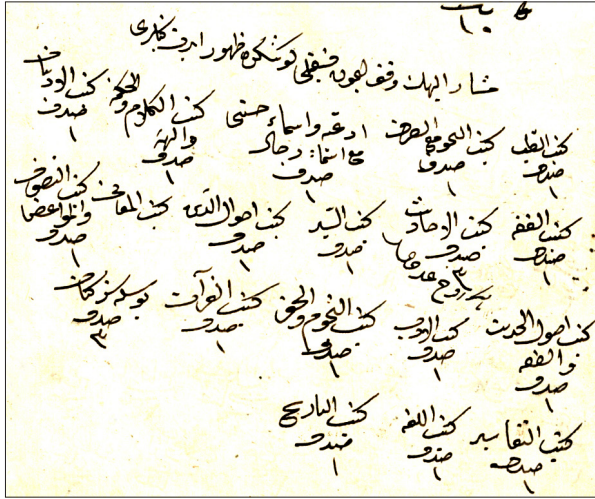
Görsel 10: Sonradan bağışlanan mantık kitap kayıtlarının devamı (TIEM Yazma 2216, yk. 62b).

Sonuç: TIEM Yazma 2216'nın Değerlendirilmesi

Yukarıda belirtildiği gibi Fatih Kütüphanesi kataloglarından TIEM Yazma 2216, 1743'de yapılan SK-Yazma Bağışlar 242 kataloğundan Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Nimetullâh Efendi'nin denetimi altında 19 Nisan 1749-11 Nisan 1750 arasında yeniden kopyalanan bir nüshadır. Bu nüshada sonradan bağışlanan kitapların daha düzenli bir şekilde kaydedilmesi amaçlanmıştır. Daha önce tespit ettiğim gibi I. Mahmûd tarafından Fatih Kütüphanesi'ne 1749'da yeniden kitap bağışlanmasının nedeni, Ağustos 1747'da azledilen sadrazam Tiryâkî Mehmed Paşa'nın kütüphanesinin müsadere edilmesidir.²⁵

25 Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 114-115. Tiryâkî Mehmed Paşa'nın kütüphanesi için ayrıca bkz. Hatice Aynur, "Tiryâkî Mehmed Paşa'nın Kütüphanesi Yapıldı mı?"

BOA'da bulunan Şevvâl 1160 (Ekim 1747) tarihli "Sadr-ı sâbık Hacı Mehmed Paşa'nın muhtelif yerlerdeki eşyâlarına âid muhallelâfât defteri"nde vakfı için "Fıskıyyeli Köşk'de zühûr eden" 22 adet sandığa konulan kitaplar kayıtlıdır (Görsel 11).²⁶

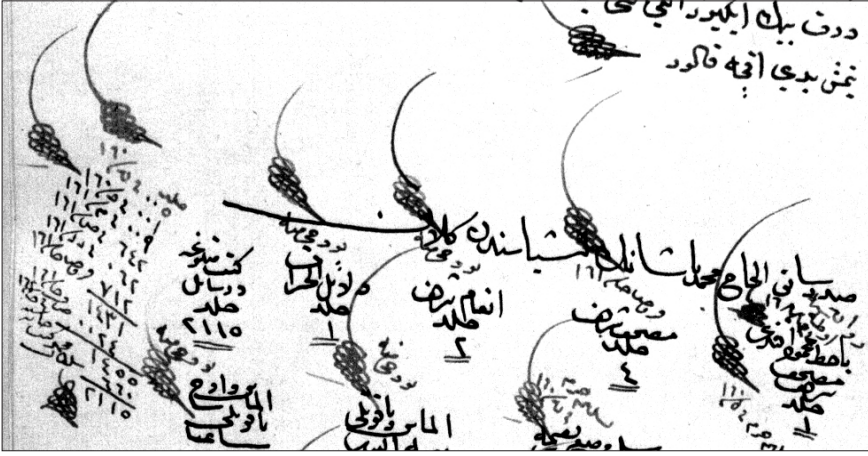
Görsel 11: Tiryâkî Mehmed Paşa'nın kitaplarının vakıf için konuya göre tasnif edilerek konulduğu sandıklar listesi (BOA D.BŞM.MHF.d 12578, 26).

Tiryâkî Mehmed Paşa'nın söz konusu kitaplarının bir ara saray hazinesine nakledildiği, hazine varidatı defterinde görülmektedir (Görsel 12). Orada el konulan 2115 kitaptan 660 nüshasının müsadere tarihinden 20 ay sonra Nisan 1749'da "Sulţân Mehmed Kütüb-hânesi" yani Fatih Kütüphanesi'ne gönderildiği kayıtlı iken, önceki çalışmamda tespit edildiği gibi I. Mahmûd tarafından 68 nüshasının 11 Nisan'da Ayasofya Kütüphanesi'ne ve ertesi günü 604 nüshanın Fatih Kütüphanesi'ne bağışlandığı görülmektedir.²⁷

Meral Alpay'a Armağan, haz. Hülya Dilek-Kayaoğlu (İstanbul, 2007), 189-197; Hatice Aynur, "Nâ-bedîd Bir Kütüphane İçin İkinci Tarih Manzumesi: Feyzî'nin Tiryaki Mehmed Paşa Kütüphanesi'ne Şiiri," *Zemin*, s. 7 (2024): 146-155.

26 BOA.D.BŞM.MHF.d 12578, 26. 22 sandıktan üçü pusulasız kitaba aittir. Ayrıca Meânî kitaplarının sandık sayısı boş bırakılmıştır. Her konuya birer sandık tahsis edilirken sadece "kütübü'l-aḥādîş" için üç sandık ayrılması, Tiryâkî Mehmed Paşa'nın kitap tercihi açısından dikkat çekicidir.

27 Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 59-65, 78-80.

Görsel 12: Hazine varidatı defterinde “Şadr-ı sābīx el-Ĥāc [Tiryākī] Meĥmed Paşa'nın eşyasından gelen; kütüb-i mütennevvi'a ve resā'il cild 2115” kaydı ve “Sultān Meĥmed Kütüb-ĥānesine fī Ca sene 162” ibareli bir not (sol tarafta) (BOA.TSMA d 23 , 50a).

İki kütüphaneye ilâve olarak bağışlanan kitapların çoğunun üzerindeki mühürler silinmiş olduğu hâlde bazı nüshalarda “vaĥf-ı şadr-ı a'zam el-Ĥāc Meĥmed Paşa, sene 1160” mührünün gözden kaçarak günümüze gelebildiğini görüyoruz (Görsel 13). Bundan başka 1749'da her iki kütüphaneye bağışlanan kitapların çoğunun zahriye sayfasında kalın kalemle yazılan “evrāk 'aded” başlıklı varak sayısı, “satır 'aded” başlıklı satır sayısı ve “kayd şüd” notunun yer alması, kitapların kataloglanmış olduğunu düşündürür.²⁸ Ayrıca, Tiryākî Mehmed Paşa'nın mühürlettiği kitaplarının konuya göre tasnif edilerek raflara konulmak üzere olduğunu varsayabiliriz.

Ayrıca yukarıda belirtilen Tiryākî Mehmed Paşa'nın muhalefat defterinden “kitāb-ĥāne maşārifiyçün” toplam 23.231 buçuk kuruşluk bütçenin ayrıldığını ve yine “kitāb-ĥāne içün” bazı malzemelerin hazırlandığını öğrenebiliyoruz.²⁹ Ayasofya Kütüphanesi binasının yapımına harcanan paranın toplam 14. 880 kuruş 17 akçe olduğu ve Fatih Kütüphanesi için ise 14.959 kuruş 75 akçe harcadığı göz önüne alınınca, 23.231 buçuk kuruşluk bütçenin ne kadar yüksek bir meblağ olduğu kolayca anlaşılır.³⁰ Kitaplarının raflara konulmak üzere hazırlanmış

28 Takamatsu, “I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane,” 79, 115; Takamatsu, “I. Mahmûd Döneminde Ayasofya Kütüphanesi ve Koleksiyonu,” 339-341.

29 BOA.D.BŞM.MHF.d 12578, 2, 26.

30 Takamatsu, “I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane,” 44-45, 50.

Görsel 13: Tiryâkî Mehmed Paşa'nın mührünün açık bir şekilde görüldüğü Hâletî'nin (ö. 1631) *Ḥāṣiye 'alâ Dürieri'l-Ḥükkâm*'nin Besmele sayfası (SK-Ayasofya 1109, yk. 6b).

olması, zengin kütüphane bütçesinin harcanmadan nakit olarak kalması ve malzemelerin kullanılmaması; Tiryâkî Mehmed Paşa'nın kütüphane binasının yapımının müsadere sırasında henüz başlanmadığına işaret eder.

Bütün bu gelişmeler Nimetullâh Efendi'nin Evkaf-ı Haremeyn müfettişliğine denk geldiği için, kitapları I. Mahmûd'un adına vakfetme işini bizzat kendisi tamamlamış ve nüshaları tasdik ederek üzerlerine kendi mührünü basmıştır.³¹ Ayrıca söz konusu kitaplar daha önce hazırlanmış kütüphane kataloglarına ilâveten kaydedildiği hâlde, sonradan eklenen künyeleri daha düzgün şekilde sıralamak için yeni bir katalog ihtiyacı doğduğu anlaşılıyor. TİEM Yazma 2216'nın bu sebeple hazırlanmış olması mümkündür.

Tiryâkî Mehmed Paşa'nın kitaplarının müsaderesi gerekçesiyle hazırlanan TİEM Yazma 2216 katalogu, kitap künyeleri düzgün şekilde sıralandığından dolayı Fatih Kütüphanesi koleksiyonunun sayısal analizi için çok faydalıdır. Bazı kitapların kayda geçmemiş olduğu SK-Yazma Bağışlar 241'e göre, bilgilerin güvenilirliği açısından daha değerlidir. Ancak esas olarak SK-Yazma Bağışlar 242'nin kopyası olduğundan dolayı, içinde onda bulunan bazı özel bilgiler bulunmaz. 1829'de yapılan kapsamlı sayımın sonucu olarak üzerinde kitapların mevcut bilgileri ve bol miktarda düzeltme notlarının bulunduğu için Fatih Kütüphanesi koleksiyonunun bütünüyle incelenmesine imkân veren kataloglardan yine SK-Yazma Bağışlar 242 temel katalog olarak tercih edilmelidir.³²

TİEM Yazma 2216'ya Fatih Kütüphanesi'ne Tiryâkî Mehmed Paşa'nın kitaplarının katılmasından sonraki gelişmesini yansımamasından dolayı katalogun tamamlandığından bu yana kütüphane işlemlerinde hiç kullanılmadığı anlaşılır. Öte yandan az sayıda da olsa TİEM Yazma 2216 ve SK-Yazma Bağışlar 242 arasında ortak notların bulunması, söz konusu notların 1750 tarihinden önce Fatih Kütüphanesi hâfiz-ı kütüpleri tarafından konulduğuna da işaret eder. Bunlardan SK-Yazma Bağışlar 242'nin üzerindeki notların büyük çoğunluğunun daha sonraki döneme ait olduğu hâlde, kataloğa kütüphanenin kuruluşundan sonraki sekiz yıl içerisinde envanter olarak başvurulduğu ortaya çıkar. TİEM Yazma 2216'nın, asıl nüshası olan SK-Yazma Bağışlar 242'nin ilk yıllardaki durumu ve kullanımının kaynağı olarak özel önem taşıdığı da belirtmek gerekir.

31 Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 79.

32 Takamatsu, "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane," 85'deki SK-Yazma Bağışlar 242 katalogunda bir künyenin hatalı kaydedilmiş olması bilgisini düzeltmesi gerekir. Ayrıca bkz. not 16.

Tablo 1. TİEM Yazma 2216'ya göre Fatih Kütüphanesi koleksiyonu (künye olarak)

	Vakf-ı Sultanî 1742'de bağışlanan	Vakf-ı Sultanî 1749'da bağışlanan	Fatih Camii'nden	Şehzade Camii'nden	Toplam
Mushaf	17	-	-	-	17
Tefsir	96	32	274	36	438
Kıraat	-	15	-	-	15
Hadis	166	60	182	31	439
Fıkıh	123	114	532	31	800
Usul-i Fıkıh	13	28	169	5	215
Kelam	36	45	87	7	168
Tasavvuf	249	62	74	1	385
Tabir	7	-	-	-	7
Edebiyat	113	73	59	2	247
Muhazarat	110	-	-	-	110
Tarih	153	23	28	1	205
Lugat	41	9	31	1	82
Tıp	80	11	12	2	105
Mantık	15	23	35	-	73
Hikmet	16	21	16	-	53
Hey'et ve Nücum	19	-	-	-	19
Hey'et Hendese ve Nücum	-	-	20	-	20
Meani	28	28	63	5	124
Nahiv	31	-	61	6	98
Sarf	9	-	10	6	25
Nahiv ve Sarf	-	59	-	-	59
	1322	603	1653	126	3704

Kaynaklar

BOA.D.BŞM.MHF. d 12578

BOA.TSMA. d.23.

SK-Nuruosmaniye 5194-41.

SK-Yazma Bağışlar 241; 242.

SK-Yazma Fihrist 25-5.

TIEM Yazma 2216.

VGMA, defter 2213.

Ârif Hikmet. *Tezkire-i Şu'arâ, İnceleme-Çeviriyazı-İndeksli Tıpkıbasım*. Hazırlayan Sadık Erdem. Ankara: TTK, 2014.

Aynur, Hatice. "Tiryaki Mehmed Paşa'nın Kütüphanesi Yapıldı mı?" *Meral Alpay'a Armağan*, hazırlayan Hülya Dilek-Kayaoğlu, 189-197. İstanbul, 2007.

_____. "Nâ-bedîd Bir Kütüphane İçin İkinci Tarih Manzumesi: Feyzî'nin Tiryaki Mehmed Paşa Kütüphanesi'ne Şiiri." *Zemin*, s. 7 (2024): 146-155.

Bayraktar, Nimet. "Yazma ve Basma Kütüphane Fihristleri." *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 21 (Aralık 1982): 127-160.

Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu*. 3. bs. İstanbul: Timaş, 2020.

Kut, Günay ve Nimet Bayraktar. *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984.

Takamatsu, Yoichi. "I. Mahmûd Döneminde Ayasofya Kütüphanesi ve Koleksiyonu." *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar; I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754)*, hazırlayan Hatice Aynur, 308-357. c. 1. İstanbul: Dergâh, 2020.

_____. "I. Mahmûd'un Kurduğu Üç Kütüphane: Ayasofya, Fatih, Galatasaray Kütüphaneleri." *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonlar: İtibar ve İhtiras*, hazırlayanlar Tülay Artan ve Hatice Aynur, 43-129. İstanbul: Dergâh, 2022.